

FINAL REPORT

of the

International Commission on the Holocaust in Romania

Presented to Romanian President Ion Iliescu

November 11, 2004
Bucharest, Romania

NOTE: The English text of this Report is currently in preparation for publication.

PROCESUL CRIMINALILOR DE RĂZBOI

Considerații generale

Regimul fascist care a condus România între 14 septembrie 1940 și 23 august 1944 a fost adus în fața justiției, în București, la 26 mai 1946, și, după un scurt proces, principalii lui lideri – Ion și Mihai Antonescu și doi dintre cei mai apropiați colaboratori ai lor – au fost executați, iar alții au fost condamnați la închisoare pe viață sau la lungi perioade de detenție. La acel moment, ca și astăzi de altfel, verdictele procesului păreau inevitabile, ele derivând în mod inexorabil din deciziile și din faptele acuzaților.

Tribunalele Poporului au funcționat doar pentru o scurtă perioadă. Ele au fost desființate la 28 iunie 1946¹, deși, ulterior, au mai fost pronunțate sentințe în procese aflate încă pe rol. O comisie formată din acuzatori publici² a examinat 2.700 de cazuri ale unor persoane suspectate de crime de război, dar nu a găsit dovezi suficiente pentru intentarea proceselor decât pentru aproximativ jumătate dintre cazurile cercetate și doar 668 dintre aceste persoane au fost condamnate, multe dintre ele în absență³. Au existat două asemenea tribunale: unul în București și celălalt în Cluj. Dintre acestea, Tribunalul din București a condamnat doar 187 de persoane⁴. Restul au fost condamnate de către Tribunalul din Cluj. Trebuie menționat că, în general, la Tribunalul din Cluj (înființat la 22 iunie 1945) au fost pronunțate sentințe mai aspre decât la cel din București. La acesta din urmă, Avram Bunaciu

¹ Marcel-Dumitru Ciucă, *Introducere în: Documente*, vol. I, București, Editura Saeculum, Editura Europa Nova, 1995, p.33.

² Acuzatorii publici au fost numiți de ministrul de Justiție comunist Lucrețiu Pătrășcanu și mulți dintre ei, dacă nu toți, erau loiali membri de partid, unii fiind chiar evrei. Lista completă include pe avocații Avram Bunaciu (care, în 1948, va primi postul lui Pătrășcanu), Ion Raiciu, Vasile Stoican, M. Mayo, Constantin Vicol, Stroe Botez, Ion I. Ioan, Petre Grozdea, Mihail Popilian, Constantin Mocanu și H. Leibovici; magistrații Ion Pora și Ștefan Ralescu; funcționarul civil Camil Surdu și pe muncitorii Alexandru Drăghici (care va deveni ministru de Interne, în 1952) și Dumitru Săracu (fost ospătar la restaurantul Capșa. A se vedea: Hary Kuller, *Evreii din România anilor 1944-1949: Evenimente, documente, comentarii*, București, Editura Hasefer, 2002, p. 356.

³ Lista celor acuzați de Tribunalul Poporului din București și Cluj, cu o scurtă și izbitor de apologetică introducere se găsește în Cristina Păușan, *Justiția populară și criminalii de război*, „Arhivele totalitarismului”, vol. 7, nr. 1-2, 1999, p.150-165. Se pare că totalul oferit de Păușan este ușor incomplet.

⁴ Zoltan Tibori Szabo, *The Transylvanian Jewry During the Postwar Period, 1945-1948* în: „East European Perspectives”, vol.6, www.rferl.org/eepreport/; de asemenea, extrem de interesant este document care consemnează procesele verbale ale întâlnirii din 27 martie 1947 dintre oficialii partidului comunist și foștii acuzatori publici, membri ai partidului. Printre participanți s-au aflat ministrul de Justiție Lucrețiu Pătrășcanu (conform căruia, „aproape 200” de persoane fuseseră condamnate pentru crime de război, ministrul de Interne Teohari Georgescu, Alexandru Drăghici și Avram Bunaciu (nota 2), împreună cu acuzatorii Alexandra Sidorovici, Dumitru Săracu, Vasile Stoican și Lepădătescu [nu se cunoaște prenumele]. A se vedea Andreea Andreescu, Lucian Năstase, Andreea Varga (eds.), *Evreii din România (1945-1965)*, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2003, p. 311-325 (în continuare, sub titlul *Ședința cu foștii acuzatori publici*).

a acționat ca acuzator public șef⁵, iar Curtea a fost prezidată de judecătorul Nicolae Matei. Pentru această diferență a existat un motiv obiectiv: Tribunalul din Cluj judeca mai mult crimele comise de ocupantul maghiar și de colaboratorii acestuia din Nordul Transilvaniei decât atrocitățile comise de români sub conducerea mareșalului Antonescu.

Dintre cele 481 de cazuri judecate de Tribunalul Poporului din Cluj și de succesorii acestuia după desființare, 100 de persoane au primit sentința capitală, iar 163 au fost întemnițate pe viață. Dintre cei condamnați, 370 erau unguri, 83 germani, 26 români și 2 evrei⁶. Tribunalul Poporului din Cluj a condamnat la moarte 30 de persoane și 52 la muncă grea pe viață în două procese în masă, într-unul dintre acestea fiind implicați 63 de indivizi, iar în celălalt 185. Perioada de întemnițare prevăzută în sentințele acestui tribunal însumează 1.204 ani. Oricum, trebuie reținut că multe sentințe au avut, în cel mai bun caz, o valoare simbolică și că procentul celor absenți a fost mare, mai ales printre cei condamnați la moarte sau la închisoare pe viață. Astfel, dintre cei 185 de învinuiți în primele procese, doar 51 se aflau în custodia tribunalului, ceilalți fiind judecați *in absentia*⁷.

Întorcându-ne la procesul principal, al 16-lea în seriile proceselor montate de Tribunalul Poporului⁸, trebuie spus că pentru 24 de acuzați Curtea a pronunțat 13 condamnări la moarte, dar șase dintre acestea (inclusiv cea a comandantului legionar Horia Sima și cele ale miniștrilor legionari Mihai Sturdza, Ioan Protopopescu, Corneliu Georgescu, Constantin Papanace și Victor Iașinschi) au fost pronunțate în absență și n-au fost niciodată aplicate. La recomandarea guvernului, regele Mihai I a comutat sentințele cu moartea în închisoare pe viață pentru fostul ministru al Apărării, Constantin Pantazi, pentru reprezentantul guvernului însărcinat cu supravegherea evreilor, Radu Lecca, și pentru directorul Serviciului Special de Informații, Eugen Cristescu. Mareșalul Ion Antonescu și fostul său ministru de Externe, Mihai Antonescu, generalul inspector al Jandarmeriei Constantin Z. [Piki] Vasiliu și Gheorghe Alexianu, guvernatorul Transnistriei, au fost executați la 1 iunie 1946⁹.

Primul proces de la Tribunalul Poporului din București s-a încheiat la 22 mai 1945. Generalul Nicolae Macici a fost găsit vinovat de masacrele comise în Odessa ocupată și în

⁵ *Evreii din România*, doc. 57, p. 293, n. 14.

⁶ Zoltan Tibori Szabo, *The Transylvanian Jewry*, op. cit.

⁷ *Ibidem*; Randolph L. Braham, *The National Trials Relating to the Holocaust in Hungary*, în: Randolph L. Braham, *Studies on the Holocaust: Selected Writings*, New York, Columbia University Press, 2000, vol.1, p.142. A se vedea, de asemenea, R. Braham, pentru traducerea engleză a sentințelor Tribunalului Poporului din Cluj

⁸ *Procesul mareșalului Antonescu*, vol.2, p. 211.

⁹ *Idem*, p.432-439.

apropiere de Dalnic la 21-22 octombrie 1941 și a fost condamnat la moarte, iar alți 28 de membri ai forțelor de ocupație românești au primit pedepse cu închisoarea, variind între închisoarea pe viață și un an în spatele gratiilor¹⁰. La 1 iulie 1945, regele Mihai I a schimbat pedeapsa cu moartea primită de Macici în închisoare pe viață; acesta a murit la Aiud, în 1950¹¹. Tribunalele Poporului din Vechiul Regat și din Sudul Transilvaniei au dat în total 48 de sentințe capitale¹², dar numai patru au fost, de fapt, aplicate, celelalte fiind fie comutate în muncă grea pe viață, fie pronunțate în absență. Nici una dintre sentințele pronunțate în Nordul Transilvaniei nu a fost pusă în practică și cele mai importante dintre persoanele condamnate au părăsit, oricum, zona împreună cu autoritățile maghiare¹³.

Mai mult, printr-un decret emis la începutul anului 1950, cei dovediți că au comis crime de război și care „în perioada întemnițării au avut un bun comportament, și-au îndeplinit cu conștiinciozitate obligațiile și au dovedit că sunt potriviți pentru conviețuire socială” au devenit apti pentru eliberarea imediată, indiferent de duritatea pedepsei primite¹⁴. Printre cei care au fost găsiți „reabilitați din punct de vedere social” erau și câțiva care fuseseră condamnați la închisoare pe viață pentru crime împotriva evreilor. Mulți dintre cei eliberați se vor alătura partidului. Alții vor avea de așteptat amnistiiile acordate între 1962 și 1964, când au fost introduse metodele regimului național-comunist, iar PCR avea nevoie de înclinațiile naționaliste ale prizonierilor politici și, mai ales, ale intelectualilor aflați printre aceștia.

După căderea regimului comunist, partizanii reabilitării mareșalului Antonescu (a se vedea mai jos) au susținut că procesele au fost motivate politic și că au executat ordinele ocupantului sovietic. Nu este nici o îndoială că Uniunea Sovietică a avut o influență serioasă asupra echității procesului, iar unele dintre rechizitoriile au avut puțin în comun cu faptele reale. Totuși, în mod paradoxal, tot Moscovei i-a revenit responsabilitatea pentru neputința de a pune sub acuzare pe mulți dintre cei care figurau inițial pe lista celor suspectați de a fi criminali de război. Unii dintre acești suspecți luptaseră de partea Aliaților (de exemplu, generalul Nicolae Stăvrescu, unul dintre organizatorii pogromului de la Iași din iunie 1941, care trebuia judecat pentru rolul jucat atunci); alții erau transfugi protejați de Moscova și, eventual, deveniseră ei înșiși acuzatori (cum a fost maiorul Iorgu Popescu, care ucisese un

¹⁰ A se vedea Lucian Năstase, *Studiu introductiv*, în: *Evreii din România*, p. 21.

¹¹ *Ședința cu foștii acuzatori publici*, p. 323-324, n. 9.

¹² American Jewish Archives Cincinnati - Ohio, prin bunăvoința dr. Radu Ioanid, United States Holocaust Memorial Museum.

¹³ Zoltan Tibori Szabo, *The Transylvanian Jewry*, *op. cit.*

¹⁴ *Decret nr. 72 privitor la eliberarea înainte de termen a celor condamnați*, „Monitorul Oficial” din 23 martie 1950.

student evreu în timpul unei investigații întreprinse în cadrul fostului regim, și care acum era numit acuzator public în procesul autorilor pogromului de la Iași, iar Ana Pauker însăși a recomandat ca trecutul lui să nu devină un caz; sau, în fine, Uniunea Sovietică pur și simplu a neglijat să trimită documentele care atestau atrocitățile comise în teritoriile reanexate acum, în ciuda repetatelor promisiuni că le va trimite „cu următorul avion”. Între timp, mulți dintre suspecți au reușit să fugă din țară¹⁵. Aceasta nu a oprit Moscova să acuze curând că guvernul (la acel moment nu pe deplin comunist) nu se străduiește suficient pentru a-i urmări pe criminalii de război. Într-adevăr, deși Tribunalele Poporului fuseseră desființate în 1946, procesele care aveau legătură cu „crimele contra păcii” și cu alte acuzații afiliate războiului au continuat și în anii următori, în baza Legii nr. 291 din 1945, care prevedea sancționarea celor vinovați de crime de război și ”crime contra păcii” cu sentințe cuprinse între 15 ani și închisoare pe viață¹⁶.

O notă finală despre procesele de după război și colaborare: evreii au fost de asemenea trimiși în fața Tribunalului Poporului pentru crime de război și colaborare. Cel mai faimos proces din această categorie a implicat conducerea Centralei Evreilor din perioada Antonescu, înființată la 11 ianuarie 1941, și care a acționat ca un fel de *Judenrat*¹⁷. Nandor Gingold, un evreu convertit, fost președinte al Centralei, a fost condamnat, la 18 februarie 1946, la muncă grea pe viață, în timp ce asociații săi Matias Grünberg (Willman), A. Grossman-Grozea și Jack Leon au primit sentințe între 12 și 20 de ani de închisoare¹⁸. „Gingoldismul” a fost transformat de noii conducători comuniști în promotor al „fascismului” atunci când era vorba de adversari politici din (în acel stadiu, încă necomunizata) comunitate evreiască, deși termenul „fascism evreiesc” a fost și el deseori folosit¹⁹. Restul acestui capitol se va concentra asupra abordării crimelor împotriva evreilor în procesele de după război.

Procesul principalilor protagoniști ai guvernului Ion Antonescu

Procesul principalilor protagoniști ai guvernului Antonescu a avut loc în București, și nu la Nüremberg, în conformitate cu angajamentul luat de noul guvern român față de Aliați în

¹⁵ A se vedea: *Ședința cu foștii acuzatori publici*.

¹⁶ Cristina Păușan, *op.cit.*, p.150.

¹⁷ Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies Under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Chicago, Ivan R. Dee, 2000, p. 34-35; Hildrun Glass, *Muderheiten zwischen zwei Diktaturen: Zur Geschichte der Juden in Rumänien 1944-1949*, München, R Oldenbourg Verlag, 2000, p. 45-46.

¹⁸ Hary Kuller, *Evreii din România*, p.365; Lucian Năstase, *op.cit.*, p.21. Același tribunal l-a condamnat pe Vasile Isăceanu, șeful de cadre al Oficiului pentru Probleme Evreiești, condus de Radu Lecca, la muncă grea pe timp nelimitat.

¹⁹ De exemplu, Vasile Luca, membru al Biroului Politic al PCR, spunea la o întâlnire cu reprezentanții organizațiilor de masă afiliate partidului, la 15 octombrie 1945: „Mai presus de orice se află lupta serioasă împotriva elementelor evreiești fasciste” (Document reprodus în: Hary Kuller, *Evreii din România*, p. 436).

Armistițiul semnat la Moscova în 12 septembrie 1944, care stipula arestarea criminalilor de război, dizolvarea organizațiilor fasciste și pro-naziste și prevenirea reparației acestora²⁰. În acest context, trebuie notat că, spre deosebire de alți lideri fasciști, Ion Antonescu nu a avut niciodată un partid sau o organizație fascistă care să-l sprijine; în ianuarie 1941, el a desființat Garda de Fier, care inițial îl susținuse, după ce aceasta a încercat să ia puterea.

În general vorbind, pașii spre denazificarea României, cum ar fi abrogarea legislației rasiste și antisemite caracteristică unui stat fascist-totalitar, au fost aplicați într-un ritm foarte lent. Printre primele legi despre aducerea în justiție a criminalilor de război și a celor responsabili pentru situația catastrofală a țării a fost cea promulgată la 20 ianuarie 1945. Criminalii de război au fost definiți cei care: au tratat prizonierii de război și ostaticii într-o manieră contrară prevederilor legislației internaționale; au ordonat sau au îndeplinit acte de cruzime sau execuții în zonele de război; au ordonat și au inițiat înființarea ghetourilor, a lagărelor de concentrare și a celor de muncă; au efectuat deportări pe motive politice sau rasiale; au ordonat sau au îndeplinit represii colective sau individuale, evacuări și deportări în vederea exterminării persoanelor; au folosit munca forțată în scopul exterminării²¹.

Așa cum au fost formulate și interpretate, legile au permis multor criminali de război mai puțin importanți să se sustragă încarcerării sau că primească pedepse minore. Mai mult, unii instigatori ai crimelor de război – jurnaliști, scriitori și funcționari ai celor două partide fasciste, care otrăviseră opinia publică prin răspândirea ideologiei fasciste și a antisemitismului prin intermediul mass-media – nu erau pasibili de pedeapsă sub prevederile acestor legi. În plus, sistemul legal însuși a fost infestat cu oameni care îmbrățișaseră ideologia fascistă, oameni care, în fapt, au inițiat, conturat și aplicat legislația antidemocrată și antisemită din România celor șase ani de dictatură și fascism (1938-1944). O dată cu instalarea guvernului dominat de comuniști al lui Petru Groza, în martie 1945, elaborarea legislației pentru aducerea în justiție a criminalilor de război a fost urgentată, iar ritmul sentințelor accelerat. Procesul lotului Antonescu s-a bazat pe *Legea nr. 312 din 12 aprilie 1945 pentru descoperirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării și de crime de război*. Această lege stabilea două categorii de vinovați:

1. Vinovați de dezastrul țării erau cei care, a) „au promovat hitlerismul sau fascismul și care, având răspunderea politică efectivă,

²⁰ Articolul 15 al Convenției de armistițiu dintre guvernul român și guvernele Națiunilor Unite, 23 august 1944, Documentul II, București, 984, 709.

²¹ Legea statului pentru pedepsirea criminalilor de război și legea pentru aducerea în justiție a celor vinovați de Holocaust, lege nr. 50 și 51, „Monitorul Oficial” nr.17 din 21 ianuarie 1945, p. 415.

au permis înaintarea armatelor germane pe teritoriul țării și b) după 6 septembrie 1940, au militat pentru pregătirea sau desăvârșirea faptelor de mai sus prin viu grai, prin scris sau prin orice alte mijloace”²²;

2. Vinoați de crime de război; au fost stabilite 15 încadrări posibile, dintre care amintim: a) „au hotărât declararea sau continuarea războiului contra URSS și a Națiunilor Unite; c) au supus la un tratament inuman prizonierii sau ostaticii de război; d) au ordonat sau săvârșit acte de teroare, cruzime sau de suprimare a populației din teritoriile în care s-a purtat războiul; e) au ordonat sau săvârșit represiuni colective sau individuale în scop de persecuție politică sau din motive rasiale asupra populației civile; f) au ordonat sau organizat munci excesive sau deplasări și transporturi de persoane în scopul exterminării acestora; g) comandantii, directorii, supraveghetorii și paznicii de închisori, de lagăre de prizonieri sau de internați politici, de deportați sau de deținuți politici, de lagăre sau detașamente de muncă obligatorie, care au supus la tratamente inumane pe cei aflați sub puterea lor; h) ofițerii de poliție judiciară sau anchetatorii cu orice titlu în chestiuni cu caracter politic sau rasial, care au comis acte de violență, torturi sau alte mijloace ilegale de constrângere; i) procurorii sau judecătorii civili ori militari care au ajutat sau săvârșit, cu intenție, acte de teroare sau violență; j) au părăsit teritoriul național pentru a se pune în slujba hitlerismului sau fascismului și au atacat țara prin scris, prin grai sau în orice alt mod”²³. Tot în categoria vinoaților de crime de război intrau și persoanele care au realizat averi ilicite de pe urma războiului sau a legislației rasiale, cele care au emis legislația de concepție hitleristă, legionară sau rasială sau au aplicat în mod excesiv o astfel de legislație.

Legea prevedea că persoanele găsite vinovate de faptele prevăzute la art.2 vor fi pedepsite cu moartea sau cu muncă silnică pe viață. Existau, deci, trei mari categorii de activități politice, militare, juridice sau de propagandă care cădeau sub incidența acestei legi: 1. participarea la război împotriva URSS și a Aliaților, 2 ; tratament inuman (de la munca

²² *Procesul mareșalului Antonescu. Documente*, p. 55.

²³ *Idem*, pp. 54-55.

obligatorie la exterminare) aplicat prizonierilor de război, populației civile din zonele de conflict, sau determinat de motive politice sau rasiale ; 3 propaganda fascisto-legionară. Această ultimă categorie, care a permis acuzarea ziariștilor, a intelectualilor – care au susținut prin ideile lor regimul Antonescu, Garda de Fier, precum și a demnitarilor sau funcționarilor din aparatul de propagandă –, nu se regăsește printre criteriile de incriminare formulate la procesul de la Nüremberg.

Trebuie subliniat faptul că sub sancțiunea acestei legi intrau atât cei care fuseseră politicieni cu funcții de răspundere, ofițeri sau soldați din armată și jandarmerie, funcționari publici, precum și cei care au săvârșit delictul de opinie prin răspândirea ideilor de sorginte fascistă sau legionară. Ca atare, antisemitismul doctrinar și politica antisemită au reprezentat criteriile pentru incriminare și sancțiune. Participarea la Holocaust, începând cu legislația rasială și ajungând până la exterminarea în masă a evreilor și romilor, indiferent de poziția unei persoane în ierarhia politică sau instituțională a statului, devenea, astfel, pasibilă de încadrat în categoria „criminali de război”.

În afară de procesul lui Ion Antonescu și al colaboratorilor săi, au existat și alte procese cu un substrat evident politic.

Câțiva foști miniștri și secretari de stat din guvernul anterior au fost arestați în 1946, unii dintre ei depunând mărturie în procesul lui Antonescu. Unii dintre acești miniștri au fost eliberați numai pentru a fi arestați din nou și condamnați în 1949²⁴. Alții s-au confruntat cu sistemul juridic mai devreme. Dintre aceștia făceau parte: Gheorghe Leon, Ion Petrovici, generalul Grigore Georgescu, generalul Nicolae Stoenuș, Petre Nemoianu, Geron Netta, Henric Oteteleșanu, Mircea Cancicov, generalul Gheorghe Jienescu, generalul Victor Iliescu, Aurelian Pană, generalul Nicolae Șova, Horia Cosmovici, Ion N. Finescu, Gheorghe Creianu,

²⁴ În acest proces, în care alți câțiva demnitari ai regimului Antonescu au primit sentințe grele, a fost aplicat principiul „vinei colective”. În afară de Ion Petrovici, din grup mai făceau parte: generalul Radu R. Rosetti, care a fost pentru puțin timp ministrul Educației, între 27 ianuarie și 11 noiembrie 1941, demisionat din Cabinet și care în 1949, a fost condamnat la doi ani de închisoare, decedând în timpul detenției, în luna iunie a aceluiași an; generalul Gheorghe Potopeanu, fost ministru al Economiei în ianuarie-mai 1941, condamnat la cinci ani și eliberat în 1953 (după care, în 1957, va fi din nou condamnat, la 15 ani, pentru așa-zisa crimă de înaltă trădare; a fost amnistiat în 1963); Aurelian Pană, condamnat în ianuarie 1949 la zece ani de temniță, unde a și murit; Constantin (Atta) Constantinescu, ministrul Muncii și al Comunicațiilor între octombrie 1943 și august 1944, a primit o sentință de cinci ani; eliberat în 1952, s-a sinucis doi ani mai târziu; Gheorghe Docan, ministru al Justiției în ianuarie - februarie 1941, funcție din care a demisionat, a primit de asemenea cinci ani; Toma Petre Ghiulescu, care a fost secretar de stat în Ministerul Economiei sub conducerea lui Gheorghe Potopeanu, împreună cu care a și demisionat, a fost condamnat în absență la cinci ani, dar a reușit să evite executarea sentinței, trăind ascuns, deși putea fi prins mai târziu și acuzat de „trădarea patriei”; și Petre Nemoianu, fost secretar de stat în Ministerul Agriculturii pentru numai zece zile, între 4 și 14 septembrie 1940, care a primit cinci ani și a murit în închisoare. Toți membrii acestui grup au fost cercetați în 1946 și procedurile împotriva lor au fost stopate. Pentru biografii, a se vedea: *Procese '46 - Sentințe '49 - Recursuri*, revista „22”, nr.48 2-8, 1977.

Mircea Vulcănescu, Ion D. Enescu, Neagu Alexandru, Stavri Ghiolu, generalul Constantin Niculescu, generalul Ion Sichițiu, Ion C. Petrescu, Alexandru Marcu, generalul Iosif Iacobici, generalul Eugen Zwidenek, Petre Nicolae, contra-amiralul Nicolae Păiș, Petre Strihan și amiralul Gheorghe Koslinski²⁵. Un foarte mediatizat proces al fost cel al ziariștilor care, prin scrierile lor, au sprijinit fostul regim și/sau au instigat la ură rasială. Ei au fost acuzați de crime de război și au fost făcuți ”responsabili pentru dezastrul țării”.²⁶ Procesul acestora s-a încheiat la 4 iunie 1945, cu sentințe la moarte pronunțate în absență pentru ziariștii Pamfil Șeicaru și Grigore Manoilescu și cu pedepse cu închisoare cuprinse între 12 ani (cazul lui Radu Gyr, poet și legionar fervent) și închisoare pe viață pentru restul acuzaților.²⁷ Alte procese faimoase au fost cele ale membrilor guvernului format în exil de către Horia Sima și al ziariștilor care l-au sprijinit din străinătate (generalul Platon Chirnoagă, generalul Ion Gheorghe, fostul ambasador al lui Antonescu la Berlin, maiorul Sergiu Vladimir Cristi, fostul mitropolit al Odesei, Visarion Puiu, și scriitorul Ion Sângeorgiu, ca și ziariștii Alexandru Cuzin, Alexandru Gregorian, Horia Stamatu și Vintilă Horia Caftangioglu, toți condamnați la moarte în absență²⁸); procesul fostului guvernator al Basarabiei, generalul Constantin Voiculescu, care a primit pedeapsa cu muncă grea pe viață²⁹, și procesul principalilor vinovați pentru masacrele de la Iași din 1941 (generalii Emanoil Leoveanu, Gheorghe Barozzi și Stamatiu, colonelul Coculescu, fost prefect, și colonelul Captaru, fost primar al Iașului, proces care s-a încheiat în iunie 1948, după amânări repetate.³⁰

Oricum, pedepsirea criminalilor de război nu a constituit niciodată un scop în sine. Ea a fost, în parte, rezultatul presiunii exercitate de URSS și de forțele de ocupație sovietice, de vreme ce multe dintre crimele luate în discuție s-au petrecut în teritoriile românești anexate de Soviete sau pe pământ sovietic. Procesele au dezvăluit, de asemenea, lupta puternică și înverșunată dintre așa-numita tabără naționalistă și tabăra comunistă, sprijinită de Armata sovietică. Aceasta explică de ce mulți români au văzut aceste procese ca fiind un act antinațional, o încercare a străinilor și a ajutoarelor lor locale de a se răzbuna împotriva soldaților români care, conform acestei percepții, și-au dat viața pentru eliberarea Basarabiei și a Bucovinei. Tragedia evreilor, fie că s-a întâmplat în România, fie în teritoriile aflate sub administrație românească, devenea, în acest context, secundară; și în multe cazuri nici nu a fost principalul punct de discuție.

²⁵ A se vedea: Marcel Dumitru Ciucă, *Introducere în: Procesul mareșalului Antonescu*, vol.1, p.33.

²⁶ Hary Kuller, *Evreii din România*, p.358.

²⁷ American Jewish Archives Cincinnati, Ohio, op.cit.; *Ședința cu foștii acuzatori publici*, p. 324 n. 14.

²⁸ American Jewish Archives Cincinnati, Ohio, op.cit.; Lucian Năstase, *Studiu introductiv, op.cit.*, p.2.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Hary Kuller, *Evreii din România; Ședința cu foștii acuzatori publici*, p. 323 n. 8.

Procesul lui Ion Antonescu și al colaboratorilor săi apropiați nu a fost o problemă exclusiv românească. Declarația de la Moscova din 1 noiembrie 1943, decizia întâlnirii de la Ialta în legătură cu pedepsirea urgentă a criminalilor de război, din 2 februarie 1945, și al doilea paragraf al Declarației Alianților dată după prăbușirea Germaniei naziste, la 5 iunie 1945, toate acestea s-au combinat pentru a transforma pedepsirea liderilor fasciști români într-o chestiune de justiție universală, într-o manifestare a comunității internaționale pentru eradicarea acelei ideologii care dusese la rezultatele atât de oribile în întreaga Europă. În consecință, criteriile după care trebuie evaluat procesul regimului Antonescu sunt identice cu cele folosite la pregătirea rechizitoriilor de la Nüremberg, deși crimele regimului românesc sub Antonescu nu pot fi puse în aceeași ecuație cu cele ale Germaniei sub Himmler, Göring, Ribbentrop și ceilalți lideri naziști.

Procesul de la Nüremberg făcea distincție între patru categorii de crime:

1. *Conspirație*: Acuzații au pregătit și au pus în practică un plan cu scopul de a obține puterea absolută și au acționat în înțelegere totală pentru perpetuarea crimelor ulterioare;
2. *Crime împotriva păcii*: Acuzații au încălcat articolul 34 din tratatele internaționale în 64 de ocazii separate, ducând războaie de agresiune și provocând ruina întregii lumi;
3. *Crime de război*: Acuzații au ordonat sau au permis asasinatelor colective și tortura la scară incomensurabilă, au transformat în sclavi milioane de oameni și au ordonat jaful generalizat.
4. *Crime împotriva umanității*: Acuzații au persecutat adversarii politici și minoritățile rasiale sau religioase. Ei au exterminat întregi comunități etnice³¹.

Două dintre cele patru secțiuni ale acuzațiilor, ca și anumite părți din rechizitoriu, nu puteau servi ca bază pentru acuzațiile împotriva regimului Antonescu. Conducătorul (cum era numit Antonescu, ca imitație a termenului german „Führer”) nu a arătat nici o ambiție în a acapara puterea absolută înainte de septembrie 1940 și nu a provocat autoritățile legale; în fapt, el a fost ales prim-ministru de către regele Carol al II-lea însuși, după o scurtă, dar foarte acută criză politică provocată de prăbușirea frontierelor României. Antonescu și-a ales, într-adevăr, partenerii de guvernare, dar numai după ce l-a detronat pe rege și și-a asumat multe dintre prerogativele acestuia.

³¹ Joe J. Heydecker, Johannes Leeb, *Le Procès de Nüremberg*, Paris, Buchet-Chastel-Correa, 1959.

Antonescu a înăsprit măsurile totalitare luate de regele Carol al II-lea, și anume primele legi rasiste și antisemite, promulgate la 9 august 1940, care defineau calitatea de evreu după sânge și credință și care au constituit baza următoarelor legi antisemite.

România nu a fost un agresor în cel de al doilea război mondial, ci victima planurilor expansioniste ale Uniunii Sovietice și ale aspirațiilor teritoriale maghiare. Din punctul de vedere românesc, participarea la campania antisovietică până în august 1941 a reprezentat o luptă justificabilă pentru salvarea națională și pentru eliberarea a aproape patru milioane de români și a 60.000 de kilometri pătrați de sub ocupația străină. A fost o campanie căreia poporul român i s-a alăturat cu bucurie și entuziasm. Agresorul a fost URSS care, la 26 iunie 1940, a forțat România să cedeze Basarabia și Nordul Bucovinei.

În orice caz, rechizitoriul și verdictul în cazul procesului Antonescu au evitat orice referire la următoarele elemente: imperialismul sovietic; amenințarea sovietică la adresa existenței înseși a statului român; întărirea militară sovietică a noilor frontiere ale statului român pe Prut și Dunăre în 1940-1941; incidentele militare provocate de Soviete sau planurile URSS de viitoare anexare a pământului românesc³². La 13 noiembrie 1940, V.M. Molotov i-a cerut lui Hitler să fie de acord ca Sovietele să anexeze Sudul Bucovinei, teritoriu care nici măcar nu a fost menționat în protocolul secret și care mergea mult dincolo de cererile inițiale ale Uniunii Sovietice, descrise de Molotov drept „neînsemnate”³³. Doar refuzul lui Hitler a salvat restul Bucovinei de a fi înghițită, rusificată și pierdută de România pentru totdeauna. În acest proces, au fost prezentate și dezbătute doar amenințările Germaniei naziste la adresa independenței României. Cu alte cuvinte, tribunalul nu a permis discutarea liberă a alternativelor cu care s-a confruntat România în toamna și iarna anului 1940, alternative pe care Mihai Antonescu le definea clar în cadrul procesului: „România a avut de ales între a fi ocupată, ca alte state [vecine], sau a fi subjugată Germaniei din punct de vedere politic. Această din urmă situație ne-a adus la acest proces”³⁴.

Problema statutului Basarabiei ca teritoriu românesc anexat Uniunii Sovietice³⁵ a fost, de asemenea, un subiect tabu, precum și faptul că decizia strategică de a alătura România de

³² *Act de acuzare nr. 1*, 29 aprilie 1946, Arhivele Ministerului de Interne (AMI), dosar nr. 40010, vol.1, 1-185, în Arhivele Muzeului Memorial al Holocaustului din Washington (USHMM), Serviciul Român de Informații (SRI) UC, RG 25004M, rola 31. Toate dosarele procesului lui Antonescu citate aici sunt din Arhivele USHMM.

³³ Procesul verbal al convorbirii dintre Hitler și ministrul de Externe al Sovietelor, V.M. Molotov, în Berlin, la 13 noiembrie 1940, în Sontag, R.J. și J.S. Beddie (eds.), *La vérité sur les rapports germano-soviétiques de 1939 à 1941*, Paris, Ed. France-Empire, 1948, p.173.

³⁴ *Însemnări de la proces*, 13 mai 1946, AMI, dosar 40010, vol.28, p.8.

³⁵ Conversație cu Al. Voitin Voitinovici, în: *Ion Antonescu, Citiți, judecați, cutremurați-vă!*, I. Ardeleanu, V. Arimia (eds.), București, 1991, p.97

partea Germaniei naziste după prăbușirea Franței a aparținut ultimelor guverne ale regelui Carol al II-lea și regelui însuși³⁶.

Holocaustul a fost prezentat într-un procent de 23 la sută din rechizitoriu și din întregul corpus de dovezi³⁷, iar soarta evreilor a fost pusă în discuție în instanță atunci când documentele sau evenimentele incriminau pe unul sau altul dintre acuzați. Referințele din rechizitoriu se concentrau pe procesul de românizare și efectele sale asupra condițiilor sociale și economice ale populației evreiești, pogromul de la Iași, masacrele de la Odessa, deportarea evreilor în Transnistria și în lagărele de exterminare. În timpul procesului, s-au făcut trimiteri la documente și discursuri ale lui Ion și Mihai Antonescu. În ceea ce privește victimele, au fost menționate un număr de 10.000 în pogromul de la Iași, în contrast cu așa-numiții „500 de iudeo-comuniști” pe care guvernul Antonescu i-a confirmat imediat după pogrom. De asemenea, au fost prezentate documente despre deportarea a zeci de mii de evrei în Transnistria, dar nu s-a comunicat cifra completă, totală a deportaților, precum și soarta acestora. În fapt, procesele nu au arătat o imagine clară din care publicul să afle ce a însemnat Transnistria, așa cum s-a făcut după 1989.

În timpul procesului său, Ion Antonescu a recunoscut că au fost deportați în Transnistria între 150.000 și 170.000 de evrei. Dar el a pretins că prin deportare s-a intenționat, de fapt, salvarea presupușilor evrei pro-comuniști de furia populației și că el putea să afirme cu siguranță că dacă „nu i-ar fi trimis în Transnistria, nici unul dintre ei nu ar fi supraviețuit”. Această afirmație este parte a memorandumului scris de fostul Conducător în respingerea rechizitoriului său. În același document, Ion Antonescu afirma: „I-am deportat pe evreii din Basarabia și Bucovina [în Transnistria] din motive politice de *securitate militară* și pentru *propria lor siguranță*”. El mai susținea că, în virtutea faptului că mulți evrei acționau ca spioni sovietici și dat fiind că Garda de Fier pregătea împotriva lor, împreună cu germanii, o „Noapte a Sfântului Bartolomeu”, deportarea a fost dictată atât de motive militare și de securitate, cât și de intenția lui de a-i salva pe evrei de la soarta îngrozitoare pe care ar fi avut-o în mâinile naziștilor și ale simpatizanților acestora din România. Din păcate, spunea el, „aplicarea” ordinelor de deportare au fost „destabilizate” de „spiritul care domina atunci”.

³⁶ A se vedea: memorandumul lui Gh. Tătărescu, unul dintre ultimii ale regimului regelui Carol al II-lea, 1 mai 1943, în: Gh. Buzatu, *România cu și fără Antonescu*, Iași, 1991, pp. 91-96. Ion Antonescu a afirmat, în timpul investigării sale, că nu a știut nimic despre propunerile făcute Germaniei naziste de către ultimii doi premieri – care au inclus o alianță militară și un pact de prietenie – deoarece Tătărescu a luat documentele cu el după ce a părăsit fotoliul de prim-ministru (AMI, dosar 40010, vol.36, p.60-61. A se vedea și investigarea lui Mihai Antonescu, *Ibidem*, vol.43: p.52) (USHMM RG 25004, rola 34).

³⁷ În *Procesul mareșalului...*, partea generală a rechizitoriului conține 52 de pagini (pp.50-112), iar subiectele referitoare la evrei apar la paginile 85-86 și 103-112. În plus, aceste subiecte au fost puse în discuție de fiecare dată în cazul rechizitoriilor acuzaților care au avut un rol în masacrarea evreilor .

Prin „destabilizare” fostul șef al statului se referea în mod eufemistic la execuțiile în masă, la marșurile morții și la înfometarea puse în practică de poliția și armata română în timp ce aplicau aceste ordine. Condițiile cumplite ale iernii, „care au făcut de asemenea multe victime printre armatele beligerante”, susținea el, au sporit numărul deceselor în rândul deportaților, dar „acesta a fost și motivul pentru care germanii au pierdut bătălia pentru Moscova”.

Tot la proces, statul dictatorial instituit de Antonescu a fost clar definit drept fascist, iar criticii la adresa legitimității Curții s-au concentrat pe caracterul acesteia, de parcă acest fapt ar fi schimbat cu ceva natura regimului Antonescu din timpul războiului. Curtea a fost, ca și în alte state est europene, instituție ad-hoc, „tribunal popular”, cu judecători și procurori care nu aveau neapărat o pregătire sau o practică juridică profesională. Președintele acesteia, Al. Voitin Voitinovici, avea doar 28 de ani și o oarecare relație cu liderul comunist Lucrețiu Pătrășcanu. Acuzatori publici erau Vasile Stoian, un jurist total necunoscut, Constantin Dobrian, judecător de instrucție din Timișoara, și Dumitru Săracu, un „muncitor”, fost bucătar, lipsit de orice pregătire juridică. Lista juraților mai cuprindea șase „judecători ai poporului” proveniți mai ales din Partidul Comunist sau din organizațiile afiliate acestuia: doi „muncitori” și un „țăran” propuși de comuniști, un „muncitor” din partea Partidului Social-Democrat, un avocat de la Partidul Național-Liberal și o „casnică de la Partidul Național Țărănesc”³⁸. Această componență a Curții și lipsa de pregătire juridică a acuzatorilor și judecătorilor au fost și sunt folosite de către cei care doresc să reabiliteze ideile fasciste, pentru a distrage atenția de la conținutul rechizitoriilor și de la dimensiunea crimelor comise împotriva evreilor și a romilor.

În spatele limbajului neprofesionist al rechizitoriilor și al tonului folosit de către Curte citind aceste materiale curățate de contextul politic al perioadei de după război, devine evident că fasciștii români au legat soluția la problema evreiască de respingerea tuturor valorilor democratice occidentale, pe care ei le declarau ca fiind o invenție evreiască și o întocmire a ordinii sociale creată pentru a servi interesele evreiești. Ca atare, ei nu numai că îi urau pe evrei, ci disprețuiau și ideile și conceptele care s-au dezvoltat din Revoluția Franceză, reprezentante ale valorilor fundamentale ale societății occidentale: liberalism, toleranță, democrație, capitalism, libertatea de expresie³⁹, libertatea de organizare, alegeri libere, drepturi civile și chiar noțiunea de cetățean. Aceste idei au pregătit România pentru apariția regimului fascist, în septembrie 1940. În acest context, este necesar să subliniem că nu doar

³⁸ „Verdictul” din 17 mai 1946, AMI, *Ibidem*, vol. 5, p. 364-366.

³⁹ Mai larg pe această temă, în: Jean Ancel, *Antonescu and the Jews*, Jerusalem, Yad Vashem Studies, XXIII, 1993, p. 213-218.

pericolul german și supremația Germaniei în Europa de Est au contribuit la apariția fascismului în România; acesta a fost și rezultatul duplicității liderilor „democrați” români, al modului în care ei au înțeles democrația și valorile democratice, al tăcerii lor încurajatoare și al toleranței față de tinerii huligani, al acțiunilor lor violente și al tacticilor diversioniste antisemite care, toate, au facilitat ascensiunea regimului Antonescu.

Niciodată Ion Antonescu nu s-a referit la regimul său ca la unul fascist, ci a descris guvernarea sa ca provenind mai curând din tradiția românească, decât ca fiind o formulă importată. El nu a redefinit obiectivele naționalismului românesc, dar a dorit să atingă aceste obiective, care fuseseră conturate de predecesorii săi, folosind mijloace fasciste. „Statul etnic creștin” pe care el l-a înființat – denumit, după propriile sale cuvinte, „regimul național totalitar” – opus regimului „demo-liberal” trecut⁴⁰, era un stat românesc autentic fascist, bazat pe politica și filosofia socială a țării și care adoptase metodele naziste în tratarea dușmanilor etnici reali sau imaginari.

Regimul Antonescu a luat mai curând propriile sale decizii decât să-i fi fost impuse de exigențele situației internaționale aflate dincolo de controlul său: Armata română a fost trimisă mult departe de granițele naționale, chiar până la Stalingrad; războiul antisovietic a fost declarat război sfânt împotriva comunismului, antislav, antievreiesc; numărul imens de victime evreiești și rome sunt rezultatul tragic al politicii sale; prezența evreiască din Basarabia și Bucovina a fost eliminată aproape în totalitate; mii de ruși și ucraineni au fost transformați în sclavi, jefuiți și împușcați; minoritatea evreiască din România a fost prădată și lipsită de drepturile civile, forțată să muncească exclusiv în beneficiul statului român; planul german pentru exterminarea totală a evreilor români a fost mai întâi acceptat, apoi respins; și nu în ultimul rând, Banca Națională a României a fost transformată în depozit pentru bunurile și banii jefuiți⁴¹.

În timpul procesului, nu au fost dezvăluite cele mai cuprinzătoare și mai îngrozitoare crime comise de regimul Antonescu, și anume cele împotriva evreilor. Ele erau, desigur, menționate și incluse în rechizitoriu, dar – întrucât în România erau interzise cele mai importante subiecte, dat fiind modul în care a fost organizat și s-a desfășurat procesul, precum și atenta selecție a audienței și a cenzurii presei – aceste atrocități nu au mișcat

⁴⁰ La 23 noiembrie 1940, Ion Antonescu susținea în fața lui Hitler că nenorocirile care s-au abătut asupra României, prăbușirea frontierelor, dezordinea internă și absența voințe morale de a rezista s-au datorat dezorganizării aduse de bolșevism și de evrei în timpul fostului regim. (*Documente despre politica externă a Germaniei, 1933-1945*, seria D, vol. XI, Londra, 1961, nr.381, 664; a se vedea și scrisoarea trimisă de Ion Antonescu liderului opoziției, Iuliu Maniu, datată 22 iunie 1941, privind definiția și natura regimului său – AMI, dosar 40001, vol. 34).

⁴¹ *Ibidem*, nr.22, p.216-280.

inimile multor români. Marea majoritate a românilor știa despre aceste crime (deși, probabil, nu cunoștea adevărata amploare și rezultatele lor), după cum sublinia liderul Partidului Național Liberal în depoziția sa: „Mă refer la masacrele de la Odessa, Iași și Bucovina, despre care știe toată lumea”⁴². Un alt factor care a atenuat impactul dezvăluirii crimelor regimului fascist împotriva evreilor a fost acela că între ziua arestării lui Antonescu (23 august 1944) și data procesului, poporul român a cunoscut ocupația și jaful rusesc, precum și manifestarea puterii comuniste aproape inexistentă înainte și care niciodată nu a exprimat interesele românești.

Adevăratele proporții ale crimelor comise împotriva evreilor și romilor și ale planului lui Antonescu de „curățare” a Bucovinei și Basarabiei de slavi au început să fie cunoscute și publicate abia după deschiderea arhivelor românești capturate de fosta Uniune Sovietică. Recent descoperitele crime includ: împușcarea și arderea a mai mult de 70.000 de evrei în lagărele din apropierea Bugului; masacrarea, arderea sau deportarea a aproape 80.000 de evrei din Odessa (dintr-o arie largă care cuprindea Odessa și în care numărul total putea fi de aproximativ 80.000 de oameni); participarea echipelor medicale la aceste crime; și gradul de implicare și complicitate al Înaltului Comandament al armatei române în comiterea acestor atrocități.

Pe parcursul procesului, atenția și acuzațiile procuraturii au fost îndreptate în altă direcție. Curtea a încercat să judece faptele lui Antonescu în lumina unor principii, idei și norme complet străine intereselor României; astfel, au fost aduse acuzații regimului lui Antonescu și opoziției că nu au făcut ca România să ducă o luptă armată împotriva Germaniei naziste, așa cum au procedat Tito în Iugoslavia, slovacii sau participanții la revolta poloneză.

Unul dintre obiectivele procesului a fost discreditarea liderilor naționali, a partidelor și a forțelor care ar fi putut să se opună preluării României de către comuniști – precum Maniu, Brătianu și Mihalache de la Partidul Național Liberal și de la cel Național Țărănesc – și a colaboratorilor apropiați ai acestora. Anchetatorii, acuzatorii și Curtea doreau să-i lege pe Maniu și Brătianu de regimul fascist, să-i califice drept complici ai scopurilor criminale ale acestui regim și să-i prezinte ca sprijinind tacit planurile și deciziile lui Antonescu, inclusiv în participarea la războiul antisovietic (fără să se facă vreo distincție între teritoriile românești capturate și Uniunea Sovietică propriu-zisă). Liderii partidelor de opoziție au fost prezentați ca promotori ai fascismului, ca apărători ai „intereselor capitaliștilor și boierilor”, împotriva intereselor „clasei muncitoare”, ș.a.m.d. Din acest punct de vedere, procesul a deschis drumul

⁴² *Depoziția lui Constantin I. Brătianu* din 9 mai 1946, AMI, dosar 40010, vol. 2, p.260.

pentru campania care a culminat cu marele spectacol politic din 1947 – cel al lui Maniu, Brătianu și Mihalache, printre alții. Toți aceștia au murit în închisoare⁴³. În aproape toate rechizitoriile la procesele criminalilor de război au existat referințe care subliniau faptul că regimul lui Antonescu a fost susținut activ de „moșieri, bancheri și mari industriași”. De exemplu, documentele rechizitoriului pogromului de la Iași formulau următoarele: „Fascismul a subjugat interesele poporului român intereselor grupurilor de moșieri și bancheri și a târât România în războiul criminal de partea lui Hitler”⁴⁴.

Curtea a descoperit o întreagă rețea de rezistență față de regimul lui Antonescu, formată din comuniști, muncitori, țărani și așa-numitele forțele democratice. În fapt, o asemenea rețea nu a existat, de vreme ce regimul lui Antonescu s-a bucurat de suportul subînțeleș al majorității românilor, nu a folosit teroarea împotriva cetățenilor români, nu a avut organizații de tip SS, și nu a trimis etnici români în lagăre de concentrare. În plus, în timpul perioadei în discuție, Partidul Comunist nu depășea câteva sute de membri, mulți dintre ei nefiind români, iar teama de ocupația sovietică era mai puternică decât teama de Germania nazistă.

În concluzie, ocupația sovietică și regimul comunist impuse României au împiedicat o dezbatere reală despre fascismul românesc și regimul lui Antonescu, despre imperfecțiunile societății românești sau despre valorile acesteia. Așa că orice catarsis a fost astfel evitat. La o privire retrospectivă pare că, o dată cu căderea lui Antonescu, românii ar fi fost gata să adopte, din nou, valorile democrate occidentale, pe care fasciștii români le disprețuiseră atât de mult, prin înțelegerea faptului că aceste valori se potriveau cu interesele, preferințele și cultura României și pentru că România fusese întotdeauna înclinată spre Occident.

Regimul lui Antonescu, ca și cel al Germaniei naziste (deși într-o mai mică măsură), a sacrificat principiile Europei civilizate și noțiunile elementare de umanitate și a încălcat legislația internațională. Făcând aceasta, a împins România spre o regresie morală care s-a simțit în atitudinile față de procesele de după război și s-au manifestat după 1989.

Procesele criminalilor de război și Holocaustul

După încetarea activității Tribunalului Poporului, la sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950 au fost reluate procesele celor implicați în săvârșirea de crime de război.

⁴³ Relația dintre Maniu, Brătianu, Mihalache, N. Lupu, ș.a. și regimul lui Antonescu, rolul lor în cadrul acestuia sunt un subiect complex, care nu poate fi tratat aici. Maniu s-a opus în mod clar încercărilor de a face din el un coresponsabil al crimelor regimului: „inculpații din boxă sunt răspunzători doar pentru propria lor politică” – a spus el la proces (*Depoziția lui I. Maniu* din 11 mai 1946, AMI, dosar 40010, vol. 2, fila 293).

⁴⁴ USHMM; RG 25004M, rola 47, Arhiva SRI Fond Anchetă, *Procesul criminalilor de război, Masacrul de la Iași*, 1947.

În aceste procese, baza juridică a fost Codul Penal. De exemplu, din dosarul procesului intentat lui Caracaș Nicolae aflăm:

„Prin sentința 28 din 24 ianuarie 1957 a Tribunalului Reg.II Militară, Caracaș Nicolae a fost condamnat la 20 ani detențiune riguroasă pentru crimă prev. și ped. de art. 193/1 alin. 1 c.p. și confiscarea averii, cu comutarea detențiunii preventive de la 20 septembrie 1947.

Sentința s-a dat după admiterea cererii de îndreptare, prin Decizia nr. 770/946 a Trib. Suprem Col. Penal, care a hotărât că faptele se încadrează în dispoz. Art.193/1 c.p., și nu în prevederile legii 291/947.

Tribunalul Militar a reținut în sarcina sus-numitului următoarele fapte:

Între 21 iulie 1941-martie 1942, Caracaș Nicolae, fost colonel de jandarmi, a deținut funcția de comandant al Legiunii Jandarmi Lăpușna.

1. În această calitate, înainte de a intra cu jandarmii din legiunea sa în Basarabia, a dat ordin acestora, după ce vor trece Prutul, să fie împușcați evreii și suspecții politici.
2. Din ordinul inculpatului, în comuna Valea Mare, a fost împușcat de jandarmi un pădurar, cu numele Ion, învinuit de spionaj.
3. La Călărași (localitate în Basarabia – *n.n.*), inculpatul a ordonat executarea evreilor și suspecților; executarea s-a făcut de plutonierul Șaptebani Nicolae, șeful secției jandarmi Călărași, de plt. Văcaru Constantin, de serg.maj. Mocanu Serghie și de alți jandarmi din trupă⁴⁵.

La acestea se adaugă încă patru capete de acuzare referitoare la crime împotriva unor persoane suspectate de a fi comuniști sau în legătură cu aceștia. Fostul colonel de jandarmi nu și-a recunoscut nici o învinuire. Mai mult, el a spus că ordinul de a executa pe evreii din Basarabia a fost dat de generalul Vasiliu, guvernatorul Basarabiei, la Roman, când a făcut instructajul legiunilor de jandarmi care urmau să treacă Prutul. Este vorba de cunoscutul ordin de „curățare a terenului”. Întregul proces s-a desfășurat prin contrapunerea martorilor acuzării și ai apărării. Nu au existat dovezi materiale care să probeze acuzațiile. De asemenea, inculpatul a respins acuzația de crimă împotriva evreilor susținând:

„Nu contestăm că, la Călărași, nu s-au făcut execuții de evrei; dar socotim că din probele administrate rezultă că aceste execuții nu s-au făcut de jandarmi, ci de către trupele care au ocupat teritoriul și cu atât mai puțin au fost făcute din ordinul inculpatului”⁴⁶.

⁴⁵ USHMM, RG-25.004M, rola 15, Arhiva SRI, Fond Anchetă, dosarul 582, vol.1.

⁴⁶ *Ibidem*.

Din preocuparea de a se dezvinovăți, jandarmii vor arunca întreaga responsabilitate pentru crimele împotriva populației evreiești asupra Armatei. Același tip de motivație de respingere a acuzației regăsim și în alte dosare cu inculpați jandarmi. Ei responsabilizează Armata română, invocând că evreii, aflați în trecere prin localități din Basarabia, în drumul spre Transnistria, au fost sub pază și responsabilitate militară.

Fostul maior Brotea Dumitru, adjunctul inculpatului la conducerea Legiunii de Jandarmi Lăpușna, declara un element semnificativ pentru anchetă: col. Caracaș Nicolae, fusese anchetat, încă în 1941, pentru crimă împotriva evreilor:

„Prin luna noiembrie 1941, un locuitor din Călărași, cu numele Gavriliță, a făcut o reclamație la Curtea Marțială Chișinău, contra jandarmului plt.maj. Șaptebani din Legiunea Jandarmi Lăpușna, șeful Postului Călărași, prin care a arătat că acest plutonier a împușcat o evreică bătrână, în unire cu guarzi comunali, și pe care a jefuit-o, luând de la ea două geamantane, în care unul avea mătăsurii, iar în celălalt argintărie. Am primit delegație de la col. Caracaș să cercetez acest caz și întrucât, în urma cercetărilor, șeful de post Șaptebani a recunoscut că a împușcat pe aceea evreică, precizând din ordinul dl. colonel Caracaș, care îmi era comandant direct, m-am desesizat cu facerea cercetărilor și am predat actele la Inspectoratul de Jandarmi Chișinău. Știu că în cursul unei inspecții făcute la Chișinău de către Ion Antonescu și Constantin Vasiliu, prefectul județului, dl. col. Georgescu, a raportat lui Ion Antonescu o serie de abuzuri săvârșite de col. Caracaș și jandarmii de sub comanda lui. În urma acestui raport, col. Caracaș a fost mutat de la comanda Legiunii Lăpușna la Legiunea Teleorman”⁴⁷. Este adevărat că din această *Declarație de martor* nu reiese cu claritate dacă, printre cele raportate lui Antonescu despre col. N. Caracaș, s-ar fi aflat și atitudinea lui față de evrei. Mesajul ne este doar sugerat.

În dosar se află un memoriu al lui Caracaș Nicolae prin care contestă procesul intentat în 1947, întrucât, într-o anchetă declanșată în 1945, pentru aceleași fapte, a fost găsit nevinovat:

„Procesul subsemnatului pe care Dv. îl judecați astăzi a fost cercetat în anul 1945, fără ca subsemnatul să fi fost ținut măcar un minut sub stare de arest. În urma decretului de revizuire a dosarelor clasate de Tribunalul Poporului, subsemnatul am fost arestat, la 20 septembrie 1947, și cercetat de Cabinetul III Instrucție de pe lângă Parchetul General al Curții de Apel București”⁴⁸.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Op.cit.*, dosar 582, vol.3.

Menționăm aceste aspecte, pe care le considerăm contradictorii, întrucât ele pot reprezenta argumente în favoarea tuturor celor care își propun astăzi să reabiliteze juridic pe cei condamnați pentru crime de război. Astfel de elemente credem că trebuie clarificate, întrucât, mai devreme sau mai târziu, pot să apară situații în care persoane direct implicate în Holocaust să fie reabiliteate juridic pe motive de aplicare a unei proceduri incorecte. Reabilitările o dată pronunțate, tehnic-juridic ele devin aproape imposibil de anulat. Avem ca exemplu cazul reabilitării prin recurs în anulare, situație pentru care procurorul general Ilie Botoș a declarat, în iulie 2004, că nu are soluție tehnică de revenire, întrucât nu există probe pentru a susține acuzarea de crime împotriva umanității, singura care este imprescriptibilă⁴⁹.

Un alt proces important a fost cel de la Curtea Criminală S, IV. București, consemnat în dosarul nr. 1939/948, al lt.col în rezervă Iliescu Dumitru, fost comandant al Legiunii de Jandarmi Soroca. Din Apărarea acuzatului am reținut că, „din ordinul meu și cu știința mea, ar fi fost uciși în masă 200 de evrei în județul Soroca, în anul 1941”⁵⁰, respinsă cu argumentul că grupul de evrei aflat în trecere prin Soroca se afla în responsabilitatea Armatei române. Jandarmeria trebuia să răspundă de ordinea publică, de securitatea civililor din localitate, ea nu avea atribuții legate de soarta evreilor –, citim ca un laitmotiv în mai toate apărările ofițerilor și subofițerilor aflați în legiunile de jandarmi dezafectate în Basarabia.

Dosarul nr. 218/948 de la Parchetul Curții București, Cabinetul I, Cercetări Criminali de război, se ocupă de situația unui civil care a profitat practic de antisemitismul politicii de stat pentru a-și descărca ura față de evrei. Avem de-a face cu un caz în care contextul politic reprezintă un prilej favorabil pentru un cetățean de a-și exercita cele mai primitive mentalități și aptitudini. Rechizitoriul întocmit de procurorul Nicoale Vlădescu menționează:

„Rusu Vladimir, de 33 ani, de profesiune funcționar, cu ultimul domiciliu în Dorohoi, str. Gheorghe Marcu 9, deținut preventiv în penitenciarul Văcărești; (...) Acuzatul Rusu Vladimir, originar din comuna Jucica-Nouă, județul Cernăuți, în luna iulie 1941 se găsea în orașelul Sadagura din același județ. După retragerea trupelor sovietice din regiunea Cernăuți, acuzatul, înainte de intrarea autorităților românești în orașelul Sadagura, din proprie inițiativă, a preluat conducerea polițienească a orașelului și a format o bandă de jefuitori și criminali compusă din frații Șerbanovici, Sefciuc, Levițchi și alții, care, sub conducerea sa, a exterminat prin împușcare, în noapte de 5-6 iulie 1941, populația civilă pașnică de origine

⁴⁹ Declarație apărută pe Mediafax.

⁵⁰ *Idem*, rola 15.

evreiască din comunele Rohosna, Jucica Nouă și Sadagura, județul Cernăuți, după care și-au însușit ilicit bunurile private proprietatea celor asasinați mișelește”⁵¹.

Un alt caz asemănător, care ilustrează antisemitismul agresiv al civililor, este cel al lui Gavrilovici Constatin, șofer la CFR-Auto, garajul Iași, „ce se găsea vecin cu Chestura Poliției din Iași, în ziua de 29 iunie 1941, când un grup de evrei a escaladat gardul Chesturii și a intrat în curtea garajului, acuzatul, care se afla în curtea garajului, fiind mânat de instincte criminale și antisemite, a luat arma ostașului român care leșinase în timpul când s-au auzit împușcăturile la Chestură și a început să împuște cu ea pe evreii care căutau să se salveze în curtea autogarajului”⁵² (dosar 504/55, Tribunalul Capitalei, Colegiul II Penal). A fost condamnat la 15 ani pentru crimă contra umanității.

Pe lângă Codul Penal, în cazul unor procese desfășurate sub jurisdicția instanțelor ordinare, temeiul legal a fost dat și de Legea 291/1947, cu modificările ulterioare, conform Decretului 207/1948. De exemplu, lotul Orhei, judecat la Curtea București, Secția III Penală, dosar 204/1950, s-a construit prin invocarea celor trei acte legislative.

De asemenea, în acest dosar regăsim o combinație între mesajul politic-propagandistic și descrierea faptelor petrecute. Un alt aspect: în cea mai mare parte, dosarul este construit pe baza declarațiilor martorilor acuzării și ai apărării. Iată cum este construită motivația pentru sentința celor 95 de persoane care au format lotul Orhei:

„Având în vedere actele de la dosar, și anume: interogatoriile inculpaților, atât cu ocazia primelor cercetări, cât și în fața acestei instanțe, martorii audiați la primele cercetări, părțile, atât acuzarea, cât și apărarea, înțelegând a se folosi de ele, precum și depozițiile martorilor și informatorilor audiați în cursul dezbaterilor și susținerile consemnate în încheierile redactate aparte – din care constată în fapt următoarele:

O dată cu instalarea la putere a guvernului antonescian, jaful, teroarea și asasinatul după sistemul Berlinului încep și în țara noastră, stare de fapt care bântuia în Europa fascistă încă din 1933, adică o dată cu aducerea la putere a lui Hitler de către marii capitaliști.

De la 6 septembrie 1940, ura de rasă se dezlănțuie și se întinde pe tot cuprinsul țării, purtată de bandele legionare, care debutează într-un început timid și izolat cu omoruri, ca la Dorohoi, apoi din ce în ce mai îndrăzneț, începând cu omoruri în mase, ca cele din București din timpul rebeliunii și culminând, în fine, cu masacrele din timpul războiului.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, rola 17, dosar 504/1955, Tribunalul Capitalei, Colegiul II Penal.

Masacrele din județul Orhei, care fac obiectul acestui proces, nu sunt fapte izolate, și nici întâmplătoare. Ele sunt săvârșite la scurt interval sau contemporane cu alte masacre petrecute la Iași, Stânca Roznoveanu, Taura Nouă, Gura Căinari, Mărculești, Sculeni, Bălți, Răuțeni, Alexandrei, Noua Suliță, Lipsani, Chișinău etc.

Cercetând dosarele ce oglindesc modul în care ele au fost executate, aceste masacre evidențiază acte de o brutalitate ce degradează pe cei ce le-au inițiat, care în dorința lor perfidă de a ascunde adevărata lor față încercau o justificare față de un război injust și de agresiune în contra unui popor pașnic și dornic de muncă îl prezentau opiniei publice ca război sfânt sau cruciada creștinismului.

Omoruri în masă au fost săvârșite asupra bătrânilor, femeilor și copiilor, deoarece crima și sadismul crimei stăpânesc sufletele acelor triști eroi”.

La pagina 4 a sentinței, se află viziunea judecătorilor asupra masacrelor. Ordinea înșiruirii crimelor de război este : împotriva poporului sovietic, a comuniștilor, a evreilor:

„Tabloul crimei și sălbăticiiei constituie punctul culminat al bestialității la Stânca Roznoveanu, unde, la deshumările făcute, s-a stabilit că în gropile comune s-au găsit cadavre fără urme de gloanțe, ceea ce face să pară evident că victimele au fost îngropate de vii, poate chiar de propriii lor părinți sau rude ce trebuiau să aibă, succesiv, rolul îngrozitor de gropar fără voie.

Războiul de jaf și agresiune dezlănțuit împotriva pașnicilor popoare sovietice, impus poporului român de regimul totalitar, care s-a caracterizat prin îngâmfata frază *Vă ordon, treceți Prutul*, a fost cel mai nimerit prilej pentru a pune în aplicare planul lor de exterminare a tuturor activiștilor comuniști și a evreilor ce le-ar cădea în cale.

Activiștii comuniști, cei mai buni fii ai poporului și luptători în avangarda clasei muncitoare, trebuiau omorâți pentru că ei reprezentau pericolul de moarte pentru bancherii și industriașii apărători ai hitlerismului. Evreii de asemenea trebuiau exterminați ca diversiune menită să distragă privirile oamenilor de la nenumăratele victime ale războiului, victime ce cădeau jertfă în interesul ... industriașilor și bancherilor, diversiune menită să dea satisfacție instinctelor bestiale de jaf și distrugere îndelung răscolite printr-o propagandă a urii de rasă”⁵³.

Când se trece la prezentarea evenimentelor, a cazurilor concrete petrecute în localitățile din Basarabia, masacrele împotriva evreilor reprezintă cazul cel mai des invocat. Documentul care argumentează sentințele date în lotul de jandarmi Orhei, din care am citat

⁵³ *Ibidem*, rola 16.

câteva pasaje, conține 238 de pagini și reprezintă o descriere amănunțită a celor petrecute în satele și orașele din Basarabia sub responsabilitatea Jandarmeriei.

Există asemănări vizibile între modelul de redactare a rechizitoriilor sau sentințelor din procesele instrumentate de către Tribunalul Poporului și instanțele ordinare de mai târziu.

Procesul celor „arestați pentru crime săvârșite asupra populației orașului Iași”, în fapt pogromul de la Iași din iunie 1941, are aceleași trăsături importante: descriere-analiză a situației politice interne și internaționale în anul 1941, descrierea amănunțită a tuturor evenimentelor care au avut loc, asimilarea între victimele civile, cele politice și cele etnice. Acest mod de a interpreta crimele împotriva populației evreiești reprezintă o grilă de citire specifică epocii imediat postbelice, ulterior realizându-se delimitări și nuanțări clare, așa cum, de altfel, se regăsesc în definirea Holocaustului.

În proces au fost judecate 57 de persoane: 8 cadre de conducere din Armată, prefectul județului Iași, primarul orașului Iași, 4 militari, 21 de civili, 22 de gardieni. În rechizitoriu există lista lor. Au fost citați 165 de martori. Cea mai mare parte a martorilor a fost alcătuită din supraviețuitori ai pogromului.

Dosarul crimelor de la Iași, Stâncă Roznovanu și Târgu Mărculești cuprinde 223 de persoane arestate. Din paragraful *Expunere* a Rechizitoriului nr. 20 (dosar 5260/1947) aflăm că:

„În Polonia, în Cehoslovacia, în Bulgaria, în Franța, dar mai ales pe teritoriul vremelnic ocupat în URSS, hoardele fasciste au exterminat milioane de locuitori pașnici, copii, femei, bătrâni,..., intelectuali. Peste tot unde au trecut armatele fasciste și organizațiile lor, special instruite pentru distrugere, nu a fost cruțat nimic, nici elementul uman, și nici bunurile ce le aparțineau.

În România, fascismul și-a arătat fața lui hidoasă împotriva clasei muncitoare și a luptătorilor pentru libertatea poporului și pentru pace.

Srijinit de la început de clica moșierilor și a bancherilor din țară și din străinătate, de hitlerism și de fascismul italian, încurajat de guvernele reacționare din România, fascismul român a folosit crima pentru acapararea puterii de stat, împotriva intereselor de viață ale poporului nostru.

Fascismul a subjugat poporul român intereselor clicii moșierilor și bancherilor, până la târârea României în războiul criminal alături de Hitler.

Conducătorii muncitorimii, luptătorii pentru libertatea poporului au fost supuși la schingiuri sălbatice și la ani grei de temniță.

Lagărele de exterminare au funcționat din plin și după cele mai degradante metode fasciste, împotriva conducătorilor clasei muncitoare și a mișcării democratice.

Cei mai buni fii ai poporului au fost trimiși în fața plutonului de execuție.

Deosebit de criminal s-a manifestat barbaria fascistă împotriva populației evreiești de pretutindeni, pe unde au trecut armatele cotropitoare.

Evreii au dat peste șase milioane de victime fascismului.

În Polonia, au fost masacrați peste trei milioane de evrei.

Alte milioane de evrei au fost exterminați în celelalte țări cotropite de fasciști....

Și în România fascismul a folosit ațâțarea rasială antisemită în scopurile sale criminale, sacrificând mii și mii de vieți omenești, pentru a abate atenția poporului român de la nenorocirea spre care era târât Nenumărate au fost crimele fasciștilor din România și nenumărate sunt pagubele aduse poporului și țării.

Dar cea mai îngrozitoare barbarie a fascismului în țara noastră a fost masacrarea a zeci de mii de locuitori ai Iașiului, pentru *vina* de a fi evrei.

La Iași și în preajma frontului de luptă, populația evreiască a fost exterminată în masă, o dată cu luptătorii clasei muncitoare.

Nu este întâmplător faptul că victimele cele mai multe le-a făcut fascismul în sânul populației evreiești din orașul Iași, deoarece Iașiul este localitatea de unde vestiții huligani și agenți plătiți ai imperialismului fascist german, că AC Cuza și Corneliu Codreanu, au otrăvit tineretul timp de decenii”⁵⁴.

Argumentele și probele pe baza cărora s-a construit în rechizitoriu mecanismul de concepere și desfășurare a masacrului pot fi grupate în patru categorii:

- zvonuri despre colaborarea populației evreiești cu inamicul;
- comunicate date de autorități: de exemplu, ziarul „Prutul” publică, în 27 iunie 1941, „un comunicat care se încheie cu următoarea amenințare: *Cei în slujba inamicului vor primi pedeapsa capitală și nu se va întârzia pentru a fi descoperiți*;
- documente ale Armatei: de exemplu, „comandantul Diviziei a 14-a, prin telegrama nr.3313 din 29 iunie 1941, raportează că între aviatorii sovietici care s-au salvat cu parașuta ar fi și locuitori originari din Iași, acreditând în acest fel zvonuri despre fapte care s-au dovedit a fi mincinoase”;

⁵⁴ *Ibidem*, rola 47.

- ordine ale autorității locale: de exemplu, „chestura locală, prin chestorul ei, dă ordin populației evreiești, prin președintele Comunității israelite, ca în termen de 48 de ore să depună toate lanternele, aparatele fotografice și binoclurile ce le posedă”⁵⁵.

Menționăm că pentru întocmirea rechizitoriului s-a desfășurat o activitate laborioasă de culegere de informații și documente. De exemplu, în ceea ce privește numărul victimelor, rechizitoriul respinge cifra oficială avansată în epocă, imediat după masacru, de către autoritățile regimului Antonescu. În locul celor așa-zisi 500 de iudeo-comuniști omorâți, pe care îi consemnează oficial guvernul Antonescu, actul de acuzare arată că, în fapt, „au fost masacrați peste 10.000 de locuitori pașnici ai Iașiului. Cercetările din acest dosar cuprind reconstituirea crimelor petrecute în ordine cronologică la Iași, Stânca Roznovanu, Mărculești și Gura Căinari, identifică pe vinovați și încadrează faptele în textele de lege”⁵⁶. Matatias Carp, în *Cartea neagră*, volumul al doilea, a publicat documente, rapoarte, mărturii din procesul celor acuzați de pogromul de la Iași.

„Sentința. În baza art.3 din Legea nr.291/1947, de urmărirea și sancționarea celor vinovați de crime de război împotriva păcii ori umanității; Condamnă pentru crimele ce au comis, încadrate în textele citatei legi, pe următorii acuzați:

1. *Muncă silnică pe viață, 100 milioane lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani*; general Gheorghe Stavrescu, colonel Captaru Dumitru, colonel Matieș Emil, lt.-col. Ionescu Constantin Micandru, lt.-col. Marinescu Danubiu, maior Balotescu Gheorghe, maior Tulbure Emil, slt. Mihăilescu Eugen, Triandaf Aurel, Cristescu Gheorghe, Grigore Petrovici, Cimpoieși Gheorghe, plutonier Mihailov Vasile, comisar Ion Botez, sergent TR Manoliu Mircea, Cercel Dumitru, zis Cudi, zis Tigrel, Vivoschi Emil, Ghiță Iosub, Grosu Gheorghe, Lubaș Rudolf, Rusu Dumitru, zis Gheorghe. 2. *Temniță grea pe viață, 100 milioane lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani*; colonel Lupu Constantin. 3. *25 ani muncă silnică, 1000 milioane lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani*; Andronic Dumitru, Blânduț Constantin, zis Andrei, Cristiniuc Leon, Laur Ion, zis Jorj, Bocancea Gheorghe, Scobai Ștefan, Anițulesei Mihai. 4. *20 ani muncă silnică, 100 milioane lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani*; Ciubotărașu Dumitru, Lazăr Constantin, Lupu Nicolae, Tănase Gheorghe, Ciornei Filorian, Dumitru Dumitru Mănăstireanu Ion, Moraru Dumitru, Păsărica Alexandru, Parlafes Gheorghe, Velescu Vasile. 5. *20 ani temniță grea, 100 milioane lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani*; Constantinescu Dumitru, zis Albescu. 6. *15*

⁵⁵ *Ibidem.*

⁵⁶ *Ibidem.*

ani muncă silnică, 100 milioane lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani; Atudorei Dumitru, Dădărlat Dumitru, Gramatiuc Aurel, Miron Nicolae, Rusu Nicolae, Paraschiva Barlaconschi Moroșanu. 7. 5 ani muncă silnică, 100 milioane lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani; Ciobanu Ion, zis Bălțeanu. Încetează urmărirea în contra acuzatului Popovici Dumitru, constatând stinsă acțiunea penală prin moartea acestuia. Achită acuzații: Andreiaș Gheorghe, Chicicov Dumitru, Leucea Ion, Epure Ion⁵⁷.

Concluzii

Dincolo de posibile stângăcii, de unele erori în derularea proceselor, de unele înclinații spre politizare, mai cu seamă în cazul lotului Ion Antonescu, procesele criminalilor de război s-au desfășurat în baza unui temei legal. Acesta nu poate fi astăzi desconsiderat, așa cum își propun cei care încearcă să reabiliteze persoane acuzate în aceste procese, pe considerentul că au fost procese comandate sau făcute de comuniști. Procesele s-au înscris într-un context politic și o logică post-război coerentă și au avut un temei juridic asemănător procesului de la Nürnberg. Acest temei instituțional a fost inspirat, pe de o parte, de legislația internațională în vigoare privind războiul și de situațiile de război, precum și de adevăratele învingătorilor la valori și principii specifice păcii și umanismului.

Un element deosebit care trebuie subliniat în acest context este faptul că procesele au analizat culpabilități individuale, trăsătură definitorie oricărui stat de drept, și nu a recurs la culpabilizarea colectivă. Ceea ce au adus nou aceste procese este faptul că au demonstrat coerent că nu numai cel care apasă pe trăgaci este vinovat de crimă, ci și acele persoane care pregătesc politic și instituțional terenul pentru ca discriminarea și crima în masă, pe criterii etnice, politice, rasiale etc. să devină realitate. Aceste procese ale criminalilor de război de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, din România și din celelalte țări, au adus în conștiința publicului faptul că nu există nici un fel de scuză pentru incitarea sau comiterea crimelor împotriva unei colectivități sau a unor cetățeni pe criteriile menționate mai sus.

A invoca astăzi vicii de procedură pentru a reabilita criminali de război, care au umilit, batjocorit, deportat, omorât și exterminat evrei, pentru că s-au născut evrei, romi, slavi, pentru că erau prizonieri de război sovietici, homosexuali sau comuniști, pentru că aparțineau unor secte religioase are semnificația respingerii a înseși valorilor celor mai generoase ale democrației. Reabilitarea este gestul firesc al celui care nu are memoria

⁵⁷ Matatias Carp, *Cartea neagră*, vol.2, ediția a II-a, București, Editura Diogene, 1996, p.163-164.

istoriei recente. Implicarea instituțiilor statului de drept în astfel de reacții este periculoasă, pentru că deschide una dintre căile pentru relansarea extremismelor în politică și în societatea civilă.